

УДК 82.091: 821.111 Джойс+821.161.2 Підм.

О. В. Сафіюк

**ХРОНОТОП ДОРОГИ В МІСЬКОМУ ТЕКСТІ
(НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ
ДЖ. ДЖОЙСА ТА В. ПІДМОГИЛЬНОГО)**

Часопростір – це континуум функціонування та відображення художнього образу світу, в межах якого людина знаходить себе та існує. На сучасному етапі становлення вітчизняної компаративістики дедалі більшого значення набуває проблема відображення часопростору в літературному художньому тексті. Різномасштабно цю тему розробляли у своїх наукових дослідженнях М. М. Бахтін, Н. Х. Копистянська, В. Н. Топоров, О. Шупта-В'язовська та ін. Зокрема, Н. Копистянська наголошує, що саме часопростір дає змогу розкрити характер твору, “якщо звертати увагу на загальне, спільне для епохи, літературного напрямку, національно-окреме та індивідуально-одиничне” [1, с. 17]. Зауважимо, що важливий внесок у дослідження категорій часу та простору зробив М. Бахтін, який запропонував об'єднати ці два поняття єдиним терміном: “Суттєвий взаємозв'язок часових і просторових відношень, художньо освоєних у літературі, ми будемо називати хронотопом <...> нам важливі виражені в ньому нерозривності простору і часу (час як четвертий вимір простору)” [2, с. 121]. Власне, трактуючи час як четвертий вимір простору, вчений вказує на нерозривну єдність художнього простору та художнього часу. М. Бахтін розглядає хронотоп авантюристичний, пасторальний, хронотоп дороги, замку, порогу, сходів, провінційного містечка, площі, вітальні-салону та інші форми символічного вираження просторово-часових структур. На думку науковця, хронотоп є тлом, на якому вибудовується образ, тло, яке контрастує з образом або підсилює його [3, с. 393]. Відтак, хронотоп не може існувати без часу та простору, вони є його невід'ємними атомами, які складають художній твір, не лише визначаючи його жанрову приналежність, а й впливаючи на розвиток сюжету, усталення змісту, форми тощо.

Аналізуючи будь-який художній твір, належної уваги надаємо часопросторовим категоріям, котрі дають змогу детально розглянути процес створення образу світу кожного письменника загалом та рефлексії його світогляду й національного образу світу зокрема. Відтак, ставимо собі за мету простежити та виявити шляхи відображення хронотопу дороги в малій прозі Джеймса Джойса та Валер'яна Підмогильного.

Вельми перспективно зазначити, що надзвичайно важливої цінності в часопросторовому континуумі в межах формування художнього образу світу та організації образу світу кожного

письменника набуває мотив дороги, який несе в собі ідею протяжності не лише в просторі, а й у часі. Дорога тут виступає межею між двома світами; це відрізок долі, що пролягає між двома пунктами: життям та смертю. Як наголошує В. Войтович: “Дорога співвідноситься з життєвим шляхом, шляхом душі у потойбічний світ і семантично виділяється у перехідних ритуалах: похоронах, деяких сімейних обрядах. Дорога – місце, де проявляється доля, вдача людини при її зустрічі з людьми, тваринами, демонами. Дорога – різновид межі між “своїм” і “чужим” простором; це місце виконання лікувальних або шкідливих магічних дій” [4, с. 163]. Зокрема, таким постає перед читачем містер Джеймс Даффі в оповіданні Дж. Джойса “Нещасний випадок”, де хронотоп дороги співвідноситься із протяжністю часопросторового тла між життям та смертю: “Він не мав ні приятелів, ні знайомих, ні церкви, ні віри. Його духовне життя плинуло осторонь від інших; своїх родичів він провідував рідко: або коли гостив у них на Різдво, або коли проводжав їх в останню путь на цвинтар” [5, с. 78].

Дослідження хронотопу дороги набуває особливої актуальності, адже “значення хронотопу дороги, – пише М. Бахтін, – в літературі величезне: рідкісний твір обходиться без яких-небудь варіацій мотиву дороги, а багато творів прямо побудовані на хронотопі дороги та дорожніх зустрічей та пригод” [2, с. 248]. Дорога, шлях чи путь, як у Дж. Джойса, так й у В. Підмогильного є справді тим локусом, за допомогою якого відбуваються кардинальні зміни не лише в житті героїв, а й у їхній свідомості. Наприклад, оповідач у “Проблемі хліба” В. Підмогильного переосмислює свій вчинок, а саме: замах на життя старого діда, згадує про наявність своїх моральних якостей: “Дорогою мені спало на думку, що личить перепросити діда за неприємності й з’ясувати йому якнайпростіше, що врешті ніхто з нас не винний: життя нас звело, змусило побитися, і коли вже нарікати, то тільки на життя” [6, с. 126]. У цьому контексті варто зауважити, що Ю. Лотман наголошує на метафоричності та символічності хронотопу дороги. Важливо, що тут автор розглядає просторовий образ дороги в її єдності з часовим тлом. Окрім того, “оскільки, – як зазначає Ю. Лотман, – художній простір стає формальною системою для побудови різних, у тому числі і етичних, моделей, виникає можливість моральної характеристики літературних персонажів через відповідний їм тип художнього простору, який уже виступає як своєрідна двопланова локально-етична метафора” [7, с. 255].

Ідея дороги життя чи то шляху життя в Дж. Джойса та В. Підмогильного є провідною, особливо маючи відношення до пошуку життєвого шляху жінки, видозмінюючись та відображаючи наявний образ світу: “Я маю жаль до жінок – вони нещасні: те, до чого їм треба було б іти, лежить уже позад них. Чи не гадають вони знайти щастя на новому шляху? О, чоловік давно вже йде цим шляхом, а щастя ще не знайшов!” [6, с. 130]; “Вона відчувала, як зблідли й похололи її щоки, і, заблукавши в своєму розпачі, як у лабіринті, стала благати Бога, щоб Він

указав їй шлях, указав, у чому її обов'язок” [8, с. 142]. Окрім цього, багатогранність структури хронотопу дороги дозволяє розглядати цей образ комплексно. Варто зауважити, що саме параметр руху позначає спрямованість героїв, їх шлях до визначеної мети. Відтак, вести мову про часопростір, оминаючи людину, нам видається неможливим. Цю думку, зокрема, підтримує О. Шупта-В'язовська, яка наголошує, що “потенційна вагомість літературознавчого терміна Бахтіна полягала у поєднанні часу і простору в людині; вчений зрозумів, що саме людина є найбільш очевидним і довершеним випадком єдності часу і простору, просторовою репрезентацією часу, тому його теорія хронотопу не випадково прямо пов'язана з образом людини в художньому творі” [9, с. 50]. Таким чином, під час аналізу літературного тексту варто апелювати до хронотопу, маючи на думці не лише час та простір, а й людину, її рух, дорогу, мету тощо.

Як Дж. Джойс, так і В. Підмогильний, надають дорозі доволі символічного значення, адже дорога мислиться ними як шлях до досягнення кращого життя, до перетворення та самореалізації. Такою виступає перед читачем Евеліна в однойменному оповіданні ірландського письменника, яка вірить, що подорож в іншу країну може змінити її життя на краще: “Якщо вона зараз поїде, то вже завтра буде з Френком у відкритому морі, на дорозі до Буенос-Айреса” [8, с. 142]; отець Бордел з оповідання “Благодать” збірки “Дублінці”, який наголошує, що дорога до Бога приведе людей до спасіння, а відтак тлумачить сакральний біблійний текст своїм прихожанам, вважаючи його “якнайкращим дороговказом для тих, кому судилося жити світським життям, але хто не хоче йти шляхами рабів плоті <...> Ісус Христос хотів указати їм шлях, давши за зразок тих-таки служителів мамони, що з усіх людей найменше дбали про справи духовні” [5, с. 93]; дитина з оповідання “Зустріч” Дж. Джойса, котра прагне завдяки уявній подорожі на Дикий Захід “хоча б на день вирватися з атмосфери шкільного нуду” [5, с. 69] та ін. У В. Підмогильного персонажі теж сподіваються зустріти щастя на шляху – як то жінки в пошуку кращого майбутнього в оповіданні “Іван Босий”: “Жінки вночі блукали шляхами з хворими дітьми, сподіваючись чуда. Бо, переказували, бачено, ніби вночі він ходить не сам, і той другий, що за ним – то янгол Божий, що приносить йому накази й їжу” [6, с. 133]; Віктор Хобровський (“Добрий Бог”), котрий прагне віднайти душевний спокій завдяки поїздки в село: “Віктор радів, що може поїхати. Навіть треба було йому поїхати, заспокоїтись після тих життєвих неприємностей, що спіткали його” [6, с. 33]; Тимергей (“Собака”), який зустрівши на дорозі собаку, хотів отримати за неї винагороду: “Від надій Тимергей сп'янів – йому зробилось тепло, перед очима попливли вулиці, а тіло здалося легким й рухливим, мов зроблене було з повітря. Тимергей посміхався радісно й чисто, як ставок у садку. Він ласкаво ляв себе, що не намислив раніше зауважити на вродливих собак” [6, с. 118 – 119].

Рідше дорога в ірландського письменника виступає ворожою, насиченою неприємностями життєвих колізій: “Він уявив собі брудну й огидну дорогу, її падіння. Подруга його душі! Він не раз бачив таких бідолах, що з порожніми пляшками та суліями шкандибали до найближчого шинку за порцією пійла. Боже мій, що за кінець! Очевидно, вона була нездатна до нормального існування, без жодної мети в житті, вона стала легкою поталою для згубних звичок – одна з тих бідолах, що на їхніх костях стоїть будова цивілізації. Але як могла вона впасти так низько! Як міг він так глибоко в ній обманутися?” [5, с. 81]; “Мабуть, я застудився по дорозі. Щось постійно стоїть у мене в горлі, харкотиння чи...” [5, с. 86]; “Він бився, що є сили, та дарма. Йому перепинила шлях юрба продажна” [10]. Такою ж непривабливою постає дорога в оповіданнях В. Підмогильного для Олеся Привадного (“Тайдамака”): “Люди йшли, сунулись уперед, а вона відходила назад спокійно й задумливо. Рівнина мовчала; жодного згуку не було чути, люди ступали тихенько й не розмовляли, щоб не порушити тиші. Навкруги під промінням місяця синіли сніги, й здавалось, що це перед очима не снігова рівнина, а безкрає глибоке море. Від цієї думки робилось трошки моторошно, й люди горнули один до одного” [6, с. 44]; для Тимоша (“Старець”): “Бризкаючи слиною, він рвонувся вперед, щоб наздогнати образника, вдарити його, провалити йому голову костуром і роздerti його пополювині, але колодка посковзнулась на каміннях, і Тиміш важко упав на бік” [6, с. 72] тощо. Зокрема у дослідженні “Простір і текст” В. Топоров пише про шлях, опираючись на міфологічну і релігійну традиції. Головним параметром у категорії простору автор вважає рух, як реальний, так і метафоричний. Дослідник описує шлях як рух до сакралізованого центру простору в міфопоетичній та релігійній моделях світу, як рух, що має свій початок і свій кінець, тобто “протилежний початку локус в тому відношенні, що він завжди – мета руху, його явний чи таємний стимул” [11, с. 259]. Таким чином, шлях здебільшого веде до очікуваного чи бажаного центру; при цьому виступаючи не лише в формі реальної дороги, але й метафорично – як позначення лінії поведінки (частіше моральної чи то духовної). Відмінною особливістю хронотопу дороги є те, що він може бути пов’язаний із хронотопом зустрічі. М. Бахтін твердить: “Тут можуть випадково зустрітися ті, хто нормально роз’єднаний соціальною ієрархією та просторовою відстанню, тут можуть виникнути будь-які контрасти, зіткнутися та переплестись різні долі” [2, с. 277]. Така доленосна зустріч, власне, відбувається в оповіданні В. Підмогильного “Іван Босий”, де наскрізно прочитується відмінність головного персонажа від людей, що його оточують, не лише в матеріальному, а й духовному плані. “Божого проповідника” бачать на шляхах, в степах, де відповідно відбувається осмислення людьми своєї інакшості: “Його слухали, схиливши голови, не наслідуючись підвести очі до обличчя, щоб не ошмалитись. Закінчивши, він поволі простував навмання, не оглядаючись, а люди дивились йому услід, повні сумніву й

страху. Коли він казав про мечі, які треба освятити, та про кров, якою треба принести жертву, в очах йому запалювався вогонь дикий, кулаки стискувались, і кийок високо підносився над землею. І ця кривава мова палила слухачів до кісток, заливала їм мозок малюнками лиха й огиди громадянської борні: перед ними поставали гріхи, що кожний їх мав, бо кожний привласнив чуже й зійшов із шляху, яким досі йшов був. Страх огортав усю їх істоту, і вони несли а собою додому пророчі погляди й пророчі слова” [6, с. 132] тощо.

Отже, як показав аналіз оповідань Дж. Джойса та В. Підмогильного, хронотоп дороги нерозривно пов’язаний з хронотопом зустрічі, адже саме зустріч посідає важливе місце в хронотопічній структурі творів. Прикметно, що такі зустрічі можуть також посприяти зміні людських бажань, прагнень та сталих уявлень про життя, та все одно вони не стають своєрідним поштовхом до зміни долі персонажів. Зауважимо, що мотив зустрічі в усіх випадках зазвичай тісно пов’язаний і з іншими мотивами, а саме: розлуки, втрати віри, страху. Відтак, варто відзначити цінність хронотопу дороги в межах формування та становлення художнього та національного образів світу кожного письменника.

Список використаної літератури

- 1. Копистянська Н. Х.** Аспекти вивчення художнього часу в літературознавстві / Н. Х. Копистянська // Радянське літературознавство. – 1988. – № 6. – С. 11 – 19.
- 2. Бахтин М. М.** Форми времени и хронотопа в Романах : очерки по исторической поэтике / Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / сост. Бочаров С. ; Кожинов В. – М. : Худож. лит., 1986. – 543 с.
- 3. Бахтин М. М.** Формы времени и хронотопа в романе // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 234 – 470.
- 4. Войтович В.** Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
- 5. Гончаренко Е. П.** Читач написів (До 120-річчя від дня народження Джеймса Джойса) / Е. П. Гончаренко // Всесвіт. – 2002. – № 5 – 6. – С. 65 – 98.
- 6. Підмогильний В. П.** Оповідання. Повість. Романи / Вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника; Ред. тому В. Г. Дончик / В. П. Підмогильний. – К. : Наук. думка, 1991. – 800 с.
- 7. Лотман Ю.** О русской литературе : Статьи и исследования (1958 – 1993). История русской прозы. Теория литературы / Юрий Лотман. – С.-Петербург : Искусство-СПБ, 1997. – 848 с.
- 8. Гончаренко Е. П.** “Дублінці” Дж. Джойса у критиці 60 – 90-х рр. / Е. Гончаренко // Всесвіт. – 2000. – № 5 – 6. – С. 141 – 145.
- 9. Шупта-В’язовська О.** Проблеми вивчення художнього часу і простору у контексті літературознавчої термінології / О. Шупта-В’язовська // Исторично-літературний журнал. – 2007. – № 13. – С. 49 – 54.
- 10. Джеймс Джойс.** Дублінці [вибрані оповідання]. Переклад Р. Скакуна, Е. Гончаренко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/330/>.
- 11. Топоров В. Н.** Пространство и текст / В. Топоров // Текст : семантика и структура. – М. : Наука, 1983. –

C.227 – 285 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecdejavu.ru/p/Publ_Torogov_Space.html.

Сафіюк О. В. Хронотоп дороги в міському тексті (на матеріалі малої прози Дж. Джойса та В. Підмогильного)

У статті здійснюється спроба аналізу структурних ознак часопростору та хронотопу дороги в оповіданнях Джеймса Джойса та Валер'яна Підмогильного. Завдяки порівняльному зіставленню, авторка статті розглядає шляхи відображення хронотопу дороги в малій прозі ірландського та українського письменників, наголошуючи на його нерозривній єдності з хронотопом зустрічі.

Ключові слова: Джеймс Джойс, Валер'ян Підмогильний, часопростір, хронотоп дороги, хронотоп зустрічі.

Сафиюк Е. В. Хронотоп дороги в городском тексте (на материале прозы Дж. Джойса и В. Подмогильного)

В статье осуществляется попытка анализа структурных признаков пространственно-временного континуума, а также хронотопа дороги в рассказах Джеймса Джойса и Валерьяна Подмогильного. Благодаря сравнительному сопоставлению, автор статьи рассматривает пути функционирования хронотопа дороги в прозе ирландского и украинского писателей, отмечая его неразрывное единство с хронотопом встречи.

Ключевые слова: Джеймс Джойс, Валерьян Подмогильний, пространственно-временный континуум, хронотоп дороги, хронотоп встречи.

Safiyuk O. V. Chronotop of Municipal Text in Collection of Stories by James Joyce and Valerian Pidmohylnyi

The attempt to analyze some structural signs of chronotop in the stories by James Joyce and Valerian Pidmohylnyi is carried out in the article. Due to comparative analysis, the author observes how the chronotop functions in the works of the Irish and Ukrainian writers, paying special attention to its unity with time and space of meeting.

Key words: James Joyce, Valerian Pidmohylnyi, time and space, chronotop.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2012р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – кфн, доц. Пасічник О. В.